

O'ZBEK LEKSIKOGRAFIYASIDA KONKORDANSLAR MASALASI («Boburnoma» konkordansi misolida)

O'zMU magistranti Komila Mamadaliyeva

O'zMU magistranti Hasanboy Rahimov

Konkordans ingliz tilidan tarjima qilingan-»uyg'unlik« - bu kitobda yoki ish qismida ishlatiladigan asosiy so'zlarning alfavit ro'yxati, har bir so'zning har bir nusxasini bevosita konteksti bilan ro'yxatlash⁵. Konkordanslar tuzish har bir tilning elektron bazasi bo'lgan milliy til korpuslarini yaratishda juda muhimdir.

Bugungi kunda o'zbek leksikografiyasida «F-1-135 Alisher Navoiy asarlari konkordansining ilmiy-uslubiy tadqiqi» fundamental ilmiy loyihasi doirasida «Xamsa» asari konkordansi tuzildi hamda maxsus qo'llanma ham tuzildi. Qo'llanma annotatsiyasida aytilganidek: «bu qo'llanma kelgusida o'zbek adabiyotining boshqa asarlari bo'yicha tuziladigan konkordans va izohli lug'atlar uchun yo'llanma vazifasini bajarishi mumkin⁶»

Mumtoz adabiyotimizda Alisher Navoiydan keying davrda yashagan ulug' ijodor va bebaho asar Zahiriddin Muhammad Bobur va «Boburnoma» asaridir. Boburshunos olimlarimizdan Ansoriddin Ibrohimov «Yaponiyalik Boburshunos» deb nomlangan maqolasida shunday deydi:

Boburshunoslik alohida soha sifatida shakllanib bo'ldi va Amerika, Yevropa, Osiyoning ko'plab mamlakatlarida yildan-yilga rivojlanib bormoqda, tadqiqotchilar safi kengaymoqda, ilmiy izlanishlar ko'lami kengayib, chuqurlashib bormoqda. Amerikalik sharqshunos va boburshunos professor U. Tekston, frantsiyalik professor B. Gremon, turkiyalik doktor B. Yo'jil, doktor T. Seyhan, hindistonlik professor Q. Rayis va boshqa olimlar ushbu sohaga salmoqli ulush qo'shmoqdalar. Boburshunoslikdagi eng yangi izlanishlar sifatida doktor Shafiqa Yorqin «Boburnoma»ning «Kobul» qismini dariy tiliga o'girib, alohida kitob shaklida Afg'onistonda nashr etgani, doktor Tanju Seyhan xonimning «Mubayyin» asari bo'yicha ilmiy izlanishlari, doktor Bilol Yo'jil tayyorlagan Bobur devoni nashri, misrlik olimaning «Boburnoma»ni arab tiliga tarjima qilishi va hokazolarni sanab o'tishning o'zi kifoya.

⁵ <https://g.co/kgs/i2162J>

⁶ Qurbonbekov A., Mannonov A., Imomnazarov M. - Alisher Navoiy asarlari bo'yicha konkordans tuzish qo'llanmasi. T. fan va texnologiya. 2015

Lekin boburshunoslikda yaponiyalik professor Eyji Manoning hissasi, ayniqsa, salmoqlidir. Bu zahmatkash olim 40 yildan beri Bobur asarlarini astoydil tadqiq etib kelmoqda. U birinchi bo‘lib «Boburnoma»ning ilmiy-tanqidiy matnini yaratdi, asarni yapon tiliga tarjima qildi, «Boburnoma»ga konkordans tuzdi, «Bobur va uning davri» nomli yirik asar yozdi — jami to‘rt kitobdan iborat ilmiy-tadqiqotlar majmuini yaratdi. Uning «Boburnoma»ga tuzgan konkordansi (asardagi jami so‘zlarning necha marta uchrashini alifbo tartibida va aniq o‘rnini ko‘rsatgan holdagi mukammal ro‘yxati) boburshunoslikdagi eng jiddiy ilmiy yutuqlardan biridir. Bobur asarlariga konkordans tuzish Bobur leksikasini o‘rganish, uning qalamiga mansub asarlar tilining mukammal izohli lug‘atini yaratishda juda muhim ahamiyatga ega⁷.

Konkordans tuzish jarayoni bazalar yaratish dasturiy ta‘minot qismlaridan iborat. Dastlabki bazalarda quyidagilarni shakllantiriladi:

- Asarning oxirgi mukammal nashrlaridan birining elektron varianti tanlanib, ishlov beriluvchi matn holiga keltiriladi. (2018-yil «Yangi asr avlodi» nashri⁸)
- Asardagi har bir so‘z, so‘zshakllarining morfemik lug‘ati tayyorlanib, teglar holiga keltiriladi.
- Teglar konkordans tuzuvchi maxsus kompyuter dasturlari Antconc, SketchEngine, LanckBokx kabi dasturlar yordamida avtomatlashtiriladi

Milliy leksikografiyamizda ham «Boburnoma» konkordansini tuzish va uning tamoyillarini ishlab chiqish borasida ham ayrim ishlar boshlangan va davom etmoqda.

«Boburnoma»dagi sodda va qo‘shma fe‘llar konkordansini oladigan bo‘lsak, Bu shakldagi konkordans tuzishdan maqsad, muayyan asarda qanday soda fe‘llar va qanday qo‘shma fe‘llar va qancha miqdorda ekanligini aniqlashdir. Asradagi she‘riy matnlarda qo‘shma fe‘llar va fe‘lning analitik shakllari gohida distant holatida, gohida inversiya holatida qo‘llaniladi. Shuning uchun so‘zshakllar konkordansida ularning komponentlari alohida-alohida kiritiladi va qaysi biri sodda fe‘l, qaysi biri qo‘shma fe‘l ekanligini farqlash keyingi alohida tadqiqotlarga qoldiriladi.

Yod etmas emish kishini mehnatta kishi,
Shod etmas emish ko‘ngulni g‘urbatta kishi.
Ko‘nglum bu g‘aribliqta shod o‘lmadi hech,
G‘urbatta sevunmas emish, albatta, kishi⁹.

⁷ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/ansoriddin-ibrohimov-yaponiyalik-boburshunos-2009>

⁸ Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Yangi asr avlodi., T. -2018

Ruboiydagi «yod etmas», «shod etmas» qo'shma fe'l bo'lsa, sevunmas soda fe'lining inkor-bo'lishsiz shakli. Fe'liy kategoriyalar bo'yicha tadqiqit olib bormoqchi bo'lgan ilmiy tadqiqotchi soda va qo'shma fe'llarni matndan ajratib, alohida fe'liy shakllar konkordansini tuzishi zarur.

Asardagi fe'llarning tarkibi, fe'l variantlari sinonimik va antonimik qatorlar paradigmasi, fe'lining grammatik kategoriyalari va mahsuldorligi, hamda fe'llarning semantic belgilari va ular tarkibidagi o'z qatlam hamda o'zlashgan qatlam va ko'p masalalarni o'rganish uchun alohida fe'liy qatordan tuzilgan konkordans maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda konkordanslar biror badiiy yoki ilmiy matn tadqiq va tahlil qilishda juda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qurbonbekov A., Mannonov A., Imomnazarov M. - Alisher Navoiy asarlari bo'yicha konkordans tuzish qo'llanmasi. T. fan va texnologiya. 2015
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi. –T. 2018
3. <https://g.co/kgs/i2162J>
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/ansoriddin-ibrohimov-yaponiyalik-boburshunos-2009>

⁹ Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Yangi asr avlodi., T. -2018. B-119.